

СУЧАСНІ МОЖЛИВОСТІ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Ходанович О.В.,

*Київський національний університет ім. Тараса Шевченка,
асистент кафедри загальної психології,
кандидат психологічних наук*

Стрімке зростання потреб сучасного суспільства у використанні знань з різноманітних галузей науки, техніки, мистецтва, ремесел не обходить такої суспільної сфери як сфера судочинства, а розуміння значущості спеціальних знань для встановлення істини у адміністративній, господарській, цивільній справі та кримінальному провадженні дає підстави розглядати судову експертизу як самостійний інститут захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та інтересів держави загалом. Закон України "Про судову експертизу" визначає її як дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового та судового слідства.

Виникнення нового виду судової експертизи як судово-експертної діяльності, що відрізняється від інших видів експертиз, потребує створення теоретичного підґрунтя, котре має враховувати основні завдання, особливості їх предмета, досліджуваних об'єктів та не суперечить загальним методологічним засадам судової експертизи. Чітке визначення предмета психологічної експертизи дає змогу: найбільш повно окреслити спектр обставин, що можуть бути встановленими під час призначення й проведення судово-психологічної експертизи; сформулювати перелік питань (завдань), що виносяться на розв'язання експерта; виявити природу спеціальних знань експерта, залученого до проведення судово-психологічної експертизи, тобто його наукову компетенцію; відмежувати судово-психологічну експертизу від інших суміжних родів (видів) судових експертиз.

Предметом судово-психологічної експертизи є фактичні дані про психологічні особливості, характер і закономірності психічної діяльності суб'єкта, умовах відтворення ним об'єктивної реальності, встановлювані шляхом психологічної експертної оцінки і дослідження. Об'єктом дослідження під час проведення психологічних експертиз виступає психіка людини, психологічні особливості особи підозрюваних, потерпілих, свідків, а також їх поведінкові реакції, що стосуються предмета доказування. Складність та специфіку судово-психологічних досліджень пояснюють тим, що психічне життя людини пізнається опосередковано, через аналіз їх дій та висловлювань, інтелектуальних процесів, проявів волі, психічних станів тощо. Проте ці об'єкти, за виключенням

того, що називають поведінкою, тобто системи вчинків, безпосередньо спостерігати не можна. Усе, що приховане за вчинками як зовнішніми діями: мотиви, інтереси, ціннісні орієнтири, вольові зусилля, емоції – має такий же ідеальний характер, як і усі інші психічні прояви. Наприклад, ретроспективна діагностика психічного стану злочинця в момент вчинення правопорушення здійснюється експертами значною мірою шляхом аналізу та оцінки наявних доказів [1, с.13].

Одним із видів судово-психологічної експертизи вважають експертизу мотиву злочинного діяння. Принципове положення вітчизняного кримінального права потребує при аналізі суб'єктивної сторони злочину окрім вини враховувати мотиви, цілі, різноманітні емоційні прояви, котрі зумовлюють суспільно-небезпечні діяння суб'єктів злочину. Значна кількість помилок правоохоронних органів пов'язана з недооцінкою вини, мотивів і мети злочинної поведінки: це й неправильна кваліфікація, не з'ясування або ігнорування справжніх мотивів злочину, призначення необґрунтованого покарання тощо.

Сучасний етап розвитку судово-психологічної експертизи мотивів злочинного діяння характеризується неоднаковим й суперечливим відношенням до неї як юристів, так і психологів, а також проблемами, пов'язаними як з її призначенням, так і проведенням в силу не розробленості її теоретичних основ. Окремі фахівці висловлюють сумніви щодо обґрунтованості призначення судово-психологічних експертиз, які стосуються психологічних мотивів юридично значущих дій. Вони вважають, що розширення за рахунок професійних знань сфери використання спеціальних знань в слідчій і судовій практиці послаблює самостійність слідчого або суду, звужує межі їх компетенції при встановленні фактичних обставин кримінального провадження й навіть зниження їх професійної кваліфікації. Безумовно, що не можна закликати співробітників органів досудового розслідування, зіткнувшись з труднощами у встановленні мотиву злочину, відразу ж призначати судово-психологічну експертизу. М.М.Коченов підкреслює, що якщо експерт-психолог, не виходячи за межі своєї компетенції, встановлює психологічні мотиви конкретного поступку, аналізує особливості мотиваційної сфери особи, яку досліджують, такого роду дослідження не суперечать загальним принципам судової експертизи [2, с.27-28].

Однією із суттєвих проблем є відсутність єдності у розумінні мотиву, що призводить до того, що в якості мотиву розуміють різні психологічні феномени [3, с.10].

Р.С.Рубінштейн вказував, що мотивація – це детермінація, котра реалізовується через психіку, саме через власну мотивацію особа розуміє дійсність [4, с.270-272]. В інтерпретації іншого психолога – О.Леонтьєва термін "мотив" означає те об'єктивне, в якому певна потреба конкретизується в даних умовах і на що спрямована

діяльність, яка її стимулює [5]. В.С.Вічев визначає мотив як "суб'єктивну детермінацію" моральної дії [6,с.33].

Мотивація за своєю природою є інтелектуально-емоційним утворенням, тобто містить у собі єдність двох протилежних компонентів – інтелектуального й емоційного, значення яких змінюється з віком людини. У цілому інтелект і емоції являють собою взаємопов'язану й нероздільну єдність. Протиправні дії конкретної особи визначаються конкретними об'єктивними обставинами, можливостями і її особливостями. У свою чергу, зміст такої діяльності виявляє зворотній вплив на індивідуально-психологічні особливості особи.

На особу у плані формування її злочинних намірів тією чи іншою мірою можуть вплинути такі об'єктивні фактори: негативні умови сімейного виховання; негативний вплив на особу об'єктів іншого близького оточення – родичів, друзів, колег по службі; особисті складнощі у житті – сімейні, побутові, службові, матеріальні; негативні прояви у діяльності окремих керівників підприємств, установ, організацій, навчальних закладів, очевидцем або "жертвою" котрих стала особа; попереднє (частіше – неодноразове) притягнення особи до адміністративної відповідальності або до кримінальної відповідальності за дрібні злочини. До суб'єктивних факторів, котрі сприяють негативному впливу на особу зовнішніх факторів і постають їх своєрідними каталізаторами, відносимо такі: антигромадські спрямування особи – надмірно розвинуті власницькі тенденції, кар'єризм, егоїзм, викривлені моральні настанови, надмірність і завищена оцінка власної особи; патологічно хвороблива реакція на несправедливість, власні невдачі, різного роду складнощі; озлобленість на оточуючих у зв'язку з особистими труднощами; внутрішня несталість особи – намагання до наслідування іншим, надмірна навіюваність, негативізм; психопатичні риси характеру та окремі інші розлади психічного здоров'я. Але, специфічне поєднання об'єктивних та суб'єктивних факторів далеко не завжди робить людину злочинцем. Для цього потрібен певний час, щоб людина стала "зрілою" для злочинної діяльності. Частіше за все цей процес починається з певних сумнівів і коливань, потім формується настрій, котрий поступово перетворюється у антисуспільні погляди і переконання.

На особу впливають і формують її як стосунки у суспільстві загалом, так і стосунки, що існують у безпосередньому оточенні цієї особи. А.Н.Яковлев звертає увагу на те, що несприятливі умови соціального мікросередовища, суперечливості, інколи антисоціальність норм, втілених у реальну поведінку близьких для нього людей, особливо небезпечні на початковому періоді входження людини у соціальне середовище, а також у випадку необхідності пристосуватися до нової, зміненої обстановки. Саме в цьому випадку людина поспішає

скоріше заповнити "вакуум" системою тих норм і правил, що пропонують йому двір, вулиця, друзі. Часто в конкуренції норм і правил отримує перемогу аморальна система правил та норм поведінки антисоціального характеру [7, с.6]. Інколи в основі антисуспільної поведінки людини можуть бути і природні потреби, але для їх задоволення вона нерідко обирає антисоціальні та протиправні способи і засоби. У цьому випадку для оцінки поведінки важливі не самі потреби, а форми і способи їх задоволення, не самі вимоги, а рівень їх усвідомлення і сприйняття особою.

Мотив, що виник на певній стадії формування антисуспільної настанови, сам собою ще не міг би стати активною спонукальною силою, що викликає вольову поведінку особи, якби він не був пов'язаний з метою. У протилежному випадку він би залишився початковою ланкою вольового процесу, що не отримав подальшого розвитку, тому що за певних умов негативний мотив можна легко нейтралізувати або зовсім відвернути сильнішим позитивним мотивом. В якості доказів встановлення мотиву використовують показання підозрюваного, потерпілого або свідка, які часто є неповними або суперечать один одному. Пробіли в доказовому матеріалі можна в ряді випадків заповнити, призначивши судово-психологічну експертизу на предмет дослідження мотивів злочинної поведінки.

Вважаємо, що висновки експертів-психологів щодо психологічних мотивів злочину, які надані ними у межах своєї компетенції, можуть і повинні широко використовуватись як непрямі докази для обґрунтування висновків щодо суб'єктивних моментів злочину в обвинувальному висновку та вирокі суду.

Література:

1. Карнеева Л. О заключении судебно-психологической экспертизы / Л.Карнеева, М.Кочетов // Советская юстиция. – 1993. - № 10. – С.10-15.
2. Коченов М.М. Теоретические основы судебно-психологической экспертизы: диссертация в форме научного доклада. – М.: Акад. МВД СССР, 1991.
3. Холопова Е.Н. Судебно-психологическая экспертиза мотива преступного деяния: проблемы теории и практики / Е.Н.Холопова // Теория и практика судебной экспертизы №4 (12) 2008. –С.10-14.
4. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Методологические и теоретические проблемы психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1969. – 370 с.
5. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. 4-е изд. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.